

Научные сообщения

УДК 338.242

РОЗВИТОК ТА ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОМИСЛОВИХ КЛАСТЕРІВ В ЕКОНОМІЦІ РЕГІОНУ ТА ДЕРЖАВИ

Білега О.В.

У статті розглядаються підходи щодо визначення терміну “кластер”, визначені особливості розвитку регіонального та промислового кластерів, а також висвітлені теоретичні питання про необхідність активізації у кластерах інноваційної складової як найважливішої характеристики, що визначає конкурентоспроможність кластерних утворень.

Ключові слова: кластер, регіональний та промисловий кластери, розвиток регіону, політика кластеризації, інноваційна орієнтованість кластерів.

Актуальність дослідження процесу кластеризації в Україні обумовлена тим, що у зв'язку з високим ступенем нерівномірності соціально-економічного розвитку територій, життям в ізоляції один від одного, перспективи підвищення конкурентоспроможності більшості регіонів є не дуже привабливими. Найбільш вдалим результатом впровадження стратегії регіонального розвитку є утворення нових економічних регіонів – територіальних утворень з високим ступенем конкурентоспроможності, що є базисом підвищення конкурентних позицій національної економіки в цілому.

Прискорити розвиток економіки країни можливо впроваджуючи інноваційні технології, які є конкурентоспроможними на світовому ринку, а також за рахунок сталого розвитку вітчизняного виробництва. Дієвим засобом, який забезпечує інноваційний розвиток регіонів і країни є втілення нових форм кооперації суб'єктів господарської діяльності. До таких форм економічної організації відносять підприємницькі мережеві структури або кластери.

Як правило, кластери формуються і розміщуються переважно в регіонах, оскільки лише в тісному зв'язку з місцевими регіональними умовами створюються і утримуються конкурентні переваги підприємств. Науковий інтерес до проблеми підвищення конкурентоспроможності регіонів за рахунок утворення підприємницьких мережевих систем виник нещодавно. Окремі теоретичні та практичні питання щодо політики кластеризації розглядалися такими зарубіжними та вітчизняними вченими як О. Амоша, В. Андерсен, О. Анненкова, І. Бутенко, М. Войнаренко, В. Геєць, М. Долішній, А. Маршалл, Н. Микитюк, С. Соколенко, О. Тищенко та ін. Але, дотепер в Україні не існує жодного конкурентоспроможного інноваційного кластера, який міг би скласти конкуренцію на світовому ринку. Успіх України на світовому ринку все більше залежить від конкурентоздатності її господарюючих суб'єктів, саме тому виникла необхідність дослідити механізм формування та принципи функціонування інноваційних промислових кластерів.

Метою статті є висвітлення сутності кластеру та факторів, що його характеризують, а також теоретичне обґрунтування основних принципів функціонування інноваційних промислових кластерів в економіці регіону та держави.

Феномен кластера, як об'єкта економічної агломерації взаємозалежних підприємств на певній території, відомий ще з часів ремісничого виробництва. А деякі вчені навіть у роботах Арістотеля вбачали форми кластерного підходу. У своїх працях філософ дослідив нові процеси у зв'язках та взаємовідносинах в різних формуваннях та об'єднаннях [1]. Однак лише починаючи з кінця XX століття, промислові кластери почали проявляти себе як важливий фактор економічного розвитку регіонів. Багато науковців та економістів усього світу притримуються такої думки, що регіони, на території яких відбувається формування мережевих систем, стають лідерами економічного розвитку, нарощують не тільки свою конкурентоспроможність, але й країни в цілому. Але існує потреба в більш точній концептуалізації того, що представляють собою мережеві структури (кластери) і пов'язані з ними явища, щоб досліджувати формування мережевих структур і робити висновки для економічної політики.

У перекладі з англійської мови термін “кластер” перекладається як букет, гроно, щітка, група, або

скупчення, зосередження людей (предметів), в буквальному розумінні “зростати разом”. Тлумаченням кластеру як математичного терміну є фізично близьке розміщення логічно пов’язаних об’єктів у межах певної області [4]. Таке визначення цього терміну співпадає і з його економічним змістом.

Існує безліч визначень кластерів. Так, відомий український вчений, що досліджував процес кластеризації у різних країнах світу, С.І. Соколенко дає наступне визначення: “Кластер – це добровільне об’єднання самостійних юридичних осіб, які зберігають свій автономний юридичний статус, але спільно працюють заради виробництва конкурентоздатної продукції та загальної і особистої економічної вигоди, формуються у певній сфері підприємництва, пов’язані між собою технологічно і за ознакою географічної близькості” [5, с.59].

М.П. Войнаренко приводить своє визначення кластеру: “Це територіально-галузеве добровільне об’єднання підприємств, які тісно співробітничать із науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції та економічного зростання регіону” [6, с.30].

Узагальнене визначення сутності кластера такими вченими як С.І. Соколенко та М.П. Войнаренко характеризує кластер як “територіально-галузеве добровільне об’єднання самостійних юридичних осіб, які зберігають свій автономний юридичний статус, тісно співпрацюють із науковими центрами, громадськими організаціями і органами місцевої влади з метою виробництва конкурентної продукції, захисту інтересів, досягнення загальної і особистої економічної вигоди і створення умов для економічного розвитку регіону” [7, с.26].

На думку російського вченого Г.Р. Хасасєва кластер – це географічно локалізована сукупність виробничо-активних суб’єктів економічної діяльності з мотивованими та стійкими коопераційними відносинами [8].

О.І. Розенфельд наголошує, що кластерні утворення повинні включати активні канали для бізнес-транзакцій, діалогу та комунікації: “Без активних каналів, навіть критична маса відповідних фірм не є місцевим виробництвом або соціальною системою і, таким чином, не функціонує як кластер”.

Кластерна концепція тісно пов’язана з роботами американського вченого Майкла Портера: про промислові кластери (*The Competitive Advantage of Nations*, 1990) та про регіональні кластери (*On Competition*, 1998), де автор дуже докладно характеризує тісні взаємозв’язки між кластерним партнерством та конкурентоспроможністю фірм і галузей промисловості. М. Портер дає наступне визначення кластерам: “Кластери або промислові групи - сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов’язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств по стандартизації, торговельних об’єднань) в певних областях, що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу” [2, с.258; 3, с.85].

Як визнає сам Портер, ідея спеціалізованої промислової локалізації не нова. Ще Альфред Маршал в кінці дев’ятнадцятого сторіччя, включив до своїх “Принципів Економіки” (1890) главу про «концентрацію спеціалізованих галузей в окремих регіонах». В своїй праці вчений характеризував ці локальні концентрації спеціалізованої діяльності як триаду термінів зовнішніх економік (*External Economies*):

1. наявність доступної кваліфікованої праці;
2. збільшення підтримуючих та допоміжних галузей;
3. спеціалізація всіляких фірм на різних стадіях та сегментах виробничого процесу.

Таким чином, простежується зв’язок маршалівської триади з портеровським “діамантом конкурентоспроможності”, ключовими елементами якого є:

1. характер стратегії фірми і міжфірмової конкуренції в країні, який включає відношення до конкуренції, ринкових інститутів, рівня місцевої конкуренції та до інших культурних та історичних факторів, що впливають на взаємодію фірм одна з одною, своїх робітників та уряду;
2. факторні умови, або основні вклади і умови, в яких фірма намагається конкурувати (витрати, пов’язані з основними факторами, такі як легкодоступне постачання природних ресурсів або дешева, некваліфікована праця у порівнянні зі знаннями і/або технологічно пов’язаними провідними факторами);
3. умови попиту або характер місцевого попиту (потреби і бажання споживачів іноземних та вітчизняних товарів, також як і існування місцевого промислового попиту на пов’язану проміжну продукцію);

4. наявність споріднених і підтримуючих галузей, що включають постачальників і більш успішних конкурентів (і ті і інші стимулюють кооперацію, останні також стимулюють конкуренцію).

Виділяються дві основні категорії кластерів, що сформовані на просторових та функціональних засадах. Коли проводиться розмежування між кластерами, функціонально-пов'язані мережі, котрі менш обмежені певними регіонами і співпадають з визначенням Портера, загалом відносяться до промислових кластерів. Територіальні угруповання подібних організацій і галузей відносяться до регіональних кластерів.

Особливістю промислового кластера є фокусування на конкуренції всередині сектора. У промисловий кластер входять різні установи та організації, а також всілякі ресурси та види діяльності, які об'єднуються з ціллю розвитку, виробництва та реалізації різних типів товарів та послуг. Ті підприємства, що складають критичну масу промислового кластеру, отримують переваги у вигляді збільшення своєї конкурентоспроможності через спільне використання інфраструктурних об'єктів, ринку праці, зниженням трансакційних витрат, збільшенням грошового потоку шляхом злиття грошових потоків фірм-учасників та інших факторних умов. Цей вид кластеру територіально не прив'язаний до урбанізованих регіонів, має більш широкі межі і може включати увесь регіон або країну.

Отже, можемо виділити основні сутнісні фактори, що у повній мірі характеризують промислові кластери:

- принцип територіально-локалізованого розміщення;
- економічний та процесний принцип об'єднання у формі стійкого партнерства;
- принцип відкритості у формі перетікання знань, гнучкості й динамічності;
- наявність лідируючої компанії (серцевини) або інтегруючого продукту;
- фактор впливу на розвиток малого і середнього бізнесу;
- фактор інноваційної орієнтованості.

Регіональний кластер – це кооперація підприємств на базі спільної та однорідної економічної діяльності, що складає основу регіонального середовища, сприяє взаємообміну знаннями та навичками і стимулює підприємства до інтелектуального та технологічного розвитку. Такий кластер об'єднує у собі малі та середні підприємства, а його центральна ланка розташована в умовах географічної близькості та соціального капіталу. В регіональних кластерах підприємства мають менш тісні зв'язки, ніж промислові кластери.

В умовах “нової економіки” традиційний підхід до аналізу кластерних утворень має змінений характер. Відбувається трансформація географічного масштабу кластерів, тобто близькість географічного розташування підприємств-учасників перестає мати визначальне значення завдяки новітнім технологіям передачі інформації. Крім того, науковці [10, с.11; 9] все більше говорять про так звані “віртуальні кластери”, які уособлюють в собі модель реального промислового кластера, що містить інформацію про кожного учасника в таких межах, які необхідні для організації бізнес-процесів усередині системи. З іншого боку, новітні технології руйнують історично сформовану промислову структуру, тим самим здійснюючи вплив на зміну структури й складу вже функціонуючих, “зрілих кластерів”. Стає очевидним, що традиційний кластер, який працює в межах 4-5 промислових укладів, зможе продовжити життєвий цикл при досягненні стійких конкурентних переваг із ключовою роллю інноваційної складової. Підсумовуючи все вищевикладене слід зазначити, що одним із основних завдань сучасної економіки є активізація інноваційних процесів і виділення як самостійного явища інноваційних кластерів.

З точки зору діючого законодавства України в інноваційній сфері “кластер” підпадає під класифікацію “інноваційна структура”. Порядок створення і функціонування інноваційних структур регламентується Постановою Кабінету міністрів України від 22.05.1996 р. № 549 “Про затвердження Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів”. Згідно п. 2 цього документу інноваційна структура – це юридична особа будь якої організаційно-правової форми, яка створена у відповідності з законодавством (вид А), або група юридичних осіб, яка діє на підставі договору про спільну діяльність без створення юридичної особи і без об'єднання вкладів її учасників (вид Б), з певними сферами діяльності і типом функціонування, орієнтованими на створення та впровадження наукоємної конкурентоспроможної продукції. У відповідності з п. 4 Порядку визначено, що ініціатором створення інноваційної структури можуть бути центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприєм-

ства, організації незалежно від форм власності [10, с.11].

Інноваційна орієнтованість кластерів поступово зростає, і сьогодні вона є найважливішою характеристикою, що визначає конкурентоспроможність кластерних утворень. На відміну від традиційних промислових кластерів інноваційні кластери являють собою систему тісних взаємозв'язків не тільки між фірмами, їх постачальниками та клієнтами, але й інституційними закладами, серед яких великі науково-дослідні центри, вищі навчальні заклади, агенції регіонального розвитку, банки, тощо. Уособлюючи у собі генерацію знань та інновацій, вони забезпечують високий рівень освіти в регіоні. З'являється можливість координації зусиль та фінансових засобів для створення нового продукту або технології та виходу з ними на ринок.

ВИСНОВКИ

Активні процеси становлення та розвитку підприємницьких мережових структур, вдосконалення їх роботи та нарощування кількості відіграють основну роль в розвитку та функціонуванні економіки регіону. Кластерний підхід обумовлює сталий і комплексний розвиток територій, дозволяє виробничим підприємствам стабільно здійснювати інноваційну та інвестиційну діяльність, і тим самим створює конкурентні переваги для потенційних підприємств кластеру. Основна сутність кластерів полягає у тому, що вони дозволяють бізнесу й регіону розвиватися не по інерції, а формуючи чітку стратегію та використовуючи для свого розвитку можливості інших учасників кластера.

Отже, найбільш ефективною формою досягнення високого рівня конкурентоспроможності є створення інноваційних кластерів, які можуть використовувати переваги двох способів координації економічної системи – внутрішньофірмової ієрархії та ринкового механізму, що дає можливість дуже швидко та оптимально розподіляти нові знання, наукові відкриття та винаходи. Крім того, необхідно виділити ще одну основну відмінність інноваційних кластерів – створення переважно експортно-орієнтованої продукції та технологій, тобто переваги всередині кластера стають досить значущими на міжнародному рівні, а значить підвищується конкурентоспроможність нашої держави в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Економічна думка античного світу. - Режим доступу: www.mirphilosophy.ru/.
2. Портер М. Е. Конкуренція / М. Е. Портер. – М.: Видавничий дім «Вільямс», 2005. – 608 с.
3. Porter M. E. Clusters and the New Economics of Competition / M. E. Porter // Harvard Business Review, 1998. - November-December. - P. 77-90.
4. Войнаренко М. П. Механізми адаптації кластерних моделей до політико-економічних реалій України / М. П. Войнаренко // Світовий та вітчизняний досвід запровадження нових виробничих систем (кластерів) для забезпечення економічного розвитку територій / Матеріали конференції 1-2 листопада 2001 р. – К.: Спілка економістів України, 2001. – С. 25-33.
5. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Украинский контекст: науч. издание / С. И. Соколенко. – К.: Логос, 2002 – 648 с.
6. Войнаренко М. П. Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М. П. Войнаренко // Економіст. – 2000. - №1. – С.29-33.
7. Войнаренко М. П. Механізми адаптації кластерних моделей до політико-економічних реалій України: матер. конф. (Київ, 1-2 листопада 2001 р.) / М. П. Войнаренко – К.: Спілка економістів України, 2001. – С. 25-33.
8. Хасаев Г.Р., Михеев Ю.В. Кластеры – современные инструменты повышения конкурентоспособности региона: через партнерство к будущему. – Компас промышленной реструктуризации / Электронный журнал. – 2003. – № 5(6). – Режим доступа: <http://www.compass-r.ru/st-5-03-1.htm>.
9. Тищенко О. М. Кластери як вектор розвитку економіки: організація, сутність і концепції / О. М. Тищенко // Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць Київського національного університету ім. Т.Шевченка. – К.: - Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2010. – Вип. 21. – С. 74-80.
10. Геєць В. М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України: моногр.я / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. - Харків: Константа, 2006. - 272с.